

In memoriam

Ob smrti Janka Pleterskega (1923–2018)

Ko sem v začetku letošnjega maja predstavljal knjigo akademika Janka Pleterskega, v kateri so objavljena njegova razmišljanja o slovenski državnosti, ki jih je napisal ali izrekel v zadnjem desetletju, sem sicer že vedel za Jankovo željo po smrti, nisem pa vedel – kot tudi mnogi drugi prisotni na predstavitvi knjige –, da se mu bo le nekaj dni kasneje iztekla življenjska pot. Pri polnih petindevetdesetih letih. Pred smrtjo, ki si jo je želel, saj je ob izgubi vida in sluha, zlasti vida, ko ni mogel več brati in spremljati političnega in zgodovinopisnega dogajanja, kar mu je kot stalno angažiranemu človeku in zgodovinarju veliko pomenilo, je napravil še zadnjo »revolucionarno« potezo. V pismu, naslovljenem na Državni zbor Republike Slovenije, je namreč zahteval zakonodajo, ki bi (bo) omogočala pravico do lastne smrti. Da lahko o tem odloča in odloči vsak zase. Janko Pleterski se je tako izpostavil kot človek, ki želi glede življenja in smrti dobiti pravico do osebne samoodločbe. Na ta način se je še zadnjič postavil v vlogo spreminjevalca družbe in družbenih norm. Do kakšne mere je bil njegov poziv razumljen in koliko ga bodo tisti, ki odločajo o zakonskih normah življenja v naši državi, upoštevali, je sicer vprašanje. Janko Pleterski je spodbudil zakonodajalca in s tem storil poslednje dejanje nekoga, ki je bil vse življenje angažiran človek, družbeno in strokovno. Kot je bil angažiran za življenje, se je angažiral tudi za smrt. Vsekakor smelo dejanje posameznika, ki je bil vse življenje na strani revolucije, na strani družbenega napredka. Tak je bil tudi kot zgodovinar.

Res je nekoliko nenavadno in nerodno začeti zapis o kolegu, profesorju z njegovim poslednjim družbeno angažiranim dejanjem, ki niti ni povezano z zgodovino in zgodovinskim. Dr. Janko Pleterski pa je bil predvsem zgodovinar in znan je kot zgodovinar. Sodil je med ključne osebnosti slovenskega zgodovinopisja v več kot polstoletnem obdobju, kar je stopil na pot zgodovinarja, raziskovalca naše preteklosti.

Njegova življenjska pot se je začela v Mariboru 2. februarja 1923, kamor se je družina Pleterski, oče Ivan, sicer slovenski narodnjak, ki si je »prislužil« izključitev iz nemške gimnazije na Ptuj, ker je na gimnazijska vrata napisal »Živeli Slovenci! Poginejo naj Nemci!«, mati Viljemina, Čehinja, ki jo je Ivan spoznal na začetku prve svetovne vojne, ko je živel na Češkem, ter sestra Nada, preselila iz Ljubljane. Deset let po Jankovem rojstvu se je tja vrnila, tako da je večji del gimnazijskega izobraževanja

opravil v Ljubljani na 1. realni moški gimnaziji na Vegovi cesti, kjer je leta 1941 maturiral. Sprva je sicer želel študirati medicino, vpisal se je na medicinsko fakulteto in prejel indeks »R. Università di Lubiana«, kaj več pa iz njegovega študija medicine ni nastalo, kajti že konec avgusta 1941 ga je aretiral italijanski okupator, saj se je kot skojevec (član SKOJ, tj. »podmladka« komunistične stranke) aktivno vključil v odpor. Na t. i. srednješolskem procesu na začetku leta 1942 je bil še skupaj s 23 obtoženimi obsojen na dve leti zavora, ki ga je preživel v Alessandriji v Piemontu. Po izpustitvi iz zavora se je konec novembra 1943 vrnil v obžičeno Ljubljano in se kot pisarniški sluga zaposlil v uradu nemške tiskovne agencije, da se je na ta način izognil službovanju v rajhu, kamor bi ga nemški okupator zagotovo poslal, če ne bi imel službe. Želel je namreč oditi v partizane, kar se mu kljub dvema poskusoma, da bi našel pot iz obžičene Ljubljane, ni posrečilo vse do julija 1944. Takrat mu je uspelo priti v Notranjski odred. Ob koncu vojne je bil dodeljen Oddelku za zaščito naroda, kjer je ostal do demobilizacije novembra 1945. V začetku januarja 1946 je predvsem zaradi svojega znanja jezikov postal slušatelj enoletne interne diplomatske šole Ministrstva za zunanje zadeve v Beogradu. Po koncu tega »hitrega diplomatskega kurza« se je zaposlil na zunanjem ministrstvu v t. i. avstrijskem referatu in se kot uslužbenec leta 1948 udeležil konference, na kateri so od februarja do maja namestniki zunanjih ministrov razpravljali o Avstriji in jugoslovanskih zahtevah. V tem času se je Pleterski seznanil s profesorjem Franom Zwittrom, kar je botrovalo tudi njegovi profesorski karieri. Ukvarjanje s »koroškim vprašanjem« v jugoslovanskem zunanjem ministrstvu je Janku Pleterskemu vzbudilo veliko zanimanje za vprašanje Koroške in koroških Slovencev. Leta 1951 se je iz Beograda vrnil v Ljubljano in se zaposlil na Radiu Ljubljana v zunanjepolitični redakciji za nemško jezikovno področje. Novinar je bil le tri leta. Leta 1953 se je kot izredni študent vpisal na študij zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti; leta 1957 je diplomiral. Za eno od diplomskih nalog, s katero je predstavil politični profil koroškega časopisa *Mir* v letih 1882–1920 (kot znanstveni članek je bila objavljena v *Zgodovinskem časopisu* 1956–1957), je prejel študentsko Prešernovo nagrado, medtem ko je za drugo diplomsko delo o pregledu italijansko-jugoslovanskih odnosov od leta 1920 do 1941 to odklonil iz prepričanja, da ni spodobno dati dveh nagrad isti osebi.

V času študija se je leta 1954 zaposlil na Inštitutu za narodnostna vprašanja, kjer je ostal zaposlen vse do leta 1970, ko je postal profesor na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V letih raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja se je uveljavil kot vrhunski poznavalec slovenskega narodnega vprašanja in narodne politike na splošno, in to ne le na Koroškem. Na INV se je ukvarjal s koroško problematiko in iz te tematike leta 1962 tudi doktoriral z doktorsko disertacijo *Narodna in politična zavest na Koroškem: narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške 1848–1941*; kot knjiga je izšla leta 1965. Čez trideset let je izšla v nemškem jeziku (*Slowenish oder deutsch?: Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten*), kar kaže, da ni »zastarela«. Vprašanja Koroške in tamkajšnjih Slovencev so bila tematika, h kateri se je Pleterski vračal tudi kasneje, ko mu to ni več bil poglavitni raziskovalni predmet. O tem je napisal več samostojnih knjig in sodeloval v številnih

zbornikih. Leta 2000 je izšla knjiga njegovih 13 razprav o tem vprašanju z naslovom *Avstrija in njeni Slovenci 1945–1976*. Koroška je bila eden vsekakor osrednjih »predmetov« znanstvenega proučevanja Janka Pleterskega.

Še kot »ekspert« za Koroško in tamkajšnjo nacionalno problematiko se je leta 1966 začel ukvarjati z enim bistvenih problemov jugoslovanske zgodovine – s problematiko nacionalnega vprašanja in njegovim reševanjem. Na veliki znanstveni konferenci, organizirani ob petindvajsetletnici ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda (organizator konference je bil Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, predhodnik Inštituta za novejšo zgodovino), je podal referat *Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966)*, naslednje leto na konferenci, posvečeni petdesetletnici Oktobrske revolucije (tudi v organizaciji Inštituta za zgodovino delavskega gibanja), pa referat *Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967)*. Referat je imel namesto tedaj največjega političnega strokovnjaka za to ključno jugoslovansko problematiko ali problematiko, ki je krojila zgodovino in takratnost (pa tudi kasnejši razvoj, vse do razkroja jugoslovanske države), Edvarda Kardelja, ki takrat ni imel časa in se je zato strinjal, da »njegovo« temo na zgodovinoepisni način predstavi Janko Pleterski. To sta bili zanj vsekakor velika pohvala in hkrati odgovornost. Nacionalno vprašanje, njegov zgodovinski razvoj v Jugoslaviji, je tako postalo ena osrednjih tem, s katero se je nato ukvarjal in postal zaradi nje znan po vsej Jugoslaviji, pri čemer pa si je »prislužil« kar nekaj idejnih in nacionalnih nasprotnikov v jugoslovanskem prostoru in Sloveniji. Pri proučevanju nacionalnih odnosov v jugoslovanski državi in zgodovinoepisni razlagi njihovega razvoja je dal velik poudarek priznavanju pravice do samoodločbe naroda, ki pa vsebuje tudi pravico do odcepitve in združitve z drugim narodom. To je razumel kot bistven pogoj za nastanek in obstoj večnacionalne jugoslovanske države, prve in druge Jugoslavije. Odločno je zastopal mnenje, da je ta pravica stalna in neodtujljiva, kar je bilo v nasprotju z večnim stališčem srbske politike in srbskih pravnikov pa tudi zgodovinarjev, ki so menili, da je to enkratna pravica in da jo je mogoče uporabiti le enkrat, nato pa je »konzumirana«. Glede tega je za srbske politične pravne strokovnjake postal najodločnejši nasprotnik. Ko je dvajset let kasneje s temo o nacionalnem vprašanju, nacionalnih odnosih med narodi Jugoslavije in razumevanju teh v delavskem gibanju pri različnih jugoslovanskih narodih v knjigi *Narodi, Jugoslavija, revolucija* (Beograd, 1985, 1988; Ljubljana, 1986; Skopje, 1988) zastopal pravico do samoodločbe kot temeljno nujnost za nastanek in obstoj jugoslovanske države, je pri nekaterih srbskih zgodovinarjih, ki so bili že nacionalistični in tudi srbsko hegemonistični, naletel na močno odklonilen, če ne kar sovražen odnos. Eden takrat najbolj uveljavljenih jugoslovanskih zgodovinarjev zgodovinskega obdobja 20. stoletja je o tem delu menil, da gre za najbolj nevarno knjigo, ki je bila natisnjena v Jugoslaviji po vojni, kajti v njej ni zagovarjal le samoodločbe, ampak tudi federalizem in Tita, torej vse, kar so Srbi takrat želeli izničiti. Želeli so namreč izničiti t. i. avnojsko Jugoslavijo, ki naj bi jo nadomestila Srboslavija ali kvečjemu država treh, po njihovem mnenju ključnih narodov, tj. Srbov, Hrvatov in Slovencev. Janko Pleterski je bil jasno

na strani avnojske Jugoslavije in njenega pogoja, tj. pravice do samoodločbe naroda. Mnogi so mu očitali, da je nepopoljšljivi kardeljanec. Ker se je uprl razmišljanju o »porabljenosti« pravice do samoodločbe, kar so sredi osemdesetih let 20. stoletja nekritično po srbskih nacionalistih (npr. Dobrici Ćosiću) prevzeli tudi nekateri slovenski intelektualci, kritični do političnega sistema in politične oblasti v Jugoslaviji in Sloveniji, ki so zato menili, da ima Slovenija možnost za samostojnost, če se avnojsko načelo samoodločbe naroda izniči, je Janko Pleterški postal njihov »sovražnik številka ena«. To je postal zaradi nekaterih svojih kritičnih pripomb na račun stališč, zapisanih o nekaterih jugoslovanskih narodih, npr. o Makedoncih, v »narodnoemancipacijski« sedeminpetdeseti številki *Nove revije*. Avtorji člankov v njej bistva samoodločbe naroda niso razumeli kot »sredstva« za nastanek samostojne Slovenije. Ta je lahko, kar se je pokazalo ob oblikovanju samostojne in neodvisne slovenske države leta 1991, nastala le z upoštevanjem avnojske samoodločbe. To je potrdila tudi t. i. Badinterjeva komisija mednarodnih ustavnih pravnikov, ki so »razsodili«, da je Slovenija svojo samostojnost dosegla legitimno in legalno na osnovi jugoslovanske ustavne ureditve in da ni šlo za odcepitev, ampak za razdružitev. Mnenje Janka Pleterškega glede samoodločbe se je v politični, državotvorni praksi izkazalo za pravilno. Kljub temu pa so »osamosvojitelji« (tisti, ki so sebe samoimenovali za ključne dejavnike osamosvojitve) besno nastopili proti temu, da se mu s podelitvijo državnega odlikovanja – zlatega častnega znaka svobode Republike Slovenije, ki mu ga je leta 1993 podelil predsednik Republike Slovenije – izreče priznanje za njegov prispevek glede nacionalnega vprašanja in so podeljevalcu v plastični vrečki za čevlje protestno vrnili svoje znake ali podobna odlikovanja.

Janko Pleterški je z obravnavo nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji in Sloveniji začel raziskovanje narodnopolitične zgodovine od konca 19. stoletja naprej. To je bil ob temi delavsko gibanje in nacionalno vprašanje, če jo ločimo od nekoliko širše teme o celotni politični zgodovini, tretji veliki tematski sklop v opusu Janka Pleterškega. Rezultat raziskave iz narodnopolitične zgodovine je bila knjiga *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana, 1971), temeljno delo o slovenski politiki v času prve svetovne vojne. Naslednjo študijo o političnem dogajanju med Slovenci na prelomu iz 19. v 20. stoletje do konca prve svetovne vojne je posvetil osrednji osebnosti takratne slovenske politike, Ivanu Šušteršiču, voditelju najmočnejše slovenske politične stranke, katoliške stranke, imenovane tudi klerikalne (*Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana, 1998)), in skozi politično delovanje tega prikazal slovensko politiko tistega obdobja. Za osvetljevanje slovenske narodnopolitične identitete je ta študija pomembna, ker razčlenjuje proces večstrankarskega idejnopolitičnega izoblikovanja slovenskega naroda, ki se je začel v devetdesetih letih 19. stoletja. Sicer pa je svoje študije o slovenski politični zgodovini in narodni politiki od druge polovice 19. stoletja naprej ter študije o nacionalnem vprašanju objavil v knjigi *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju* (Maribor, 1981). Kot ključnega poznavalca slovenske zgodovine iz časa habsburške oblasti v 19. stoletju pa do konca avstro-ogrske monarhije ga je

spoznala tudi avstrijska akademija znanosti in ga povabila k sodelovanju, da za njihovo monumentalno zgodovinsko delo o habsburški monarhiji napiše prikaz slovenske politične zgodovine od pomladi narodov 1848 do konca monarhije (*Die Slowenen, v: Habsburger monarchie 1948–1918*, 1980). To je bilo zanj vsekakor veliko priznanje. Da so v Avstriji cenili njegovo delo, s katerim je posegal v zgodovino območja Koroške, kaže tudi to, da ga je leta 2005 zaradi njegovega znanstvenega dela Alpsko-jadranska univerza v Celovcu sprejela med svoje častne doktorje.

V študijskem letu 1969/70 je začel na Filozofski fakulteti v Ljubljani predavati zgodovino Slovencev in jugoslovanskih narodov 1878–1918; uradno je postal predavatelj leta 1970. Leto kasneje je bil izvoljen za izrednega, leta 1974 pa za rednega profesorja. Od leta 1970 do 1976 je predaval zgodovino narodov Jugoslavije v 19. in 20. stoletju tudi na Fakulteti za sociologijo, politologijo in novinarstvo (danes Fakulteta za družbene vede). Neposredno pred upokojitvijo leta 1981 je bil tudi dekan Filozofske fakultete (1979–1981). Upokojil se je, kot je povedal, da se je lahko povsem posvetil raziskovanju zgodovine in pisanju ne le člankov, ampak knjig. Z upokojitvijo se je začelo njegovo še posebno plodno zgodovinopisno obdobje.

Tako je takrat napisal knjigo *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, ki je imela velik, zlasti politični odmev v Jugoslaviji, saj se je z njo vključil v politično razreševanje politične krize, odnosov med jugoslovanskimi narodi in njihovimi državami, tj. republikami. Kot že povedano, je knjiga vzbudila veliko zanimanje, veliko pozitivnih, a tudi negativnih odmevov. Zlasti so bili ti pogojeni s političnimi razlogi v Srbiji, saj jim je prav v času priprav na »memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti« pokvaril »povest«, ker je v njej zastopal povsem drugačno stališče do Jugoslavije, njenih narodov in njihove zgodovine v odnosu do nacionalnega vprašanja, kot so jo imeli srbski »akademiki« in nato tudi srbska politika pod vodstvom Slobodana Miloševića. Knjigo, Janko jo je rad imenoval trinom, saj je v njej smiselno povezal med seboj tri soodvisne pojme, pomembne za nastanek in obstoj druge Jugoslavije, je srbski zgodovinar ovrednotil kot najbolj strupeno knjigo, ki je bila natisnjena v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni. Danes ta oznaka sicer ne pomeni nič posebnega, kaže pa na čas, v katerem jo je Pleterski sploh napisal, in na vzroke za to.

Konec osemdesetih let, zlasti pa v začetku devetdesetih, je Pleterski »našel« novo temo za svoje raziskovanje in pojasnjevanje zgodovine, ki je segala v tedanjost oziroma sega v sedanost. S tem obdobjem narodove zgodovine, s temami, ki izhajajo iz značaja in poteka druge svetovne vojne v svetu in pri nas, se je pretežno ukvarjal vse do smrti. Šlo je za »razkol« v slovenskem narodu v času druge svetovne vojne, ki ga je povzročilo dejstvo okupacije. Gre za vprašanja kolaboracije, vloge Cerkev v njej in pri njej, protirevolucije ali protipartizanstva, državljanske vojne, bratomorne vojne pa vse do t. i. narodne sprave. Glede teh pojavov je prispevek Janka Pleterskega pomemben zaradi mnogih odgovorov, zakaj in kako se je kaj dogodilo, ali vsaj opozoril, na kaj je treba biti pri obravnavanju in zlasti predstavljanju teh pojavov pozoren, kaj je npr. slabo, nepopolno ali celo napačno postavljeno v slovenskem zgodovinopisju in v predstavljanju slovenske zgodovine tega obdobja. Na to »dogajanje« je Pleterski gledal in ga

pojasnjeval širše, v mednarodni povezavi. Ni pa bil glede tega vedno razumljen, niti intelektualno niti politično, natančneje ideološko, saj so te teme predvsem področje ali sredstvo kulturnega boja med levico in desnico, natančneje med tistimi, ki vedo, da je bil boj proti okupatorju narodova nuja, in tistimi, ki menijo, da se v drugi svetovni vojni pri nas ni bil boj proti okupatorju, proti njegovi ideologiji fašizma in nacizma, ampak prvenstveno proti komunizmu. Pleterski je nasprotoval pojmu državljanske vojne pri nas v času druge svetovne vojne, zlasti temu, da jo je namerno in zavestno vodilo osvobodilno gibanje in komunisti v njem. Opozarjal je na dejstvo kolaboracije, torej vlogo okupatorja v vojnem dogajanju, kar je po njegovem mnenju izničevalo državljansko vojno. Šlo je le za spopad med okupatorjem in njemu podrejenimi kolaboranti na eni ter osvobodilnim gibanjem na drugi strani. Ideološki predznaki kolaborantov in osvobodilnega gibanja pri tem niti niso pomembni. Boj proti kolaborantom je namreč bil boj proti okupatorju, boj za narodovo svobodo, ne glede na to, da je imela kolaboracija politično ali ideološko osnovo v protikomunizmu. V svojih delih, poglobljenih študijah, zbral jih je v knjigah *Senca Ajdovskega gradca: o slovenskih izbirah v razklani Evropi* (izdal jo je v samozaložbi leta 1993), *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev* (Ljubljana, 2008) ter nazadnje v knjigi, ki je izšla tik pred njegovo smrtjo, *Knjiga pisem: razmišljanje o slovenski državnosti* (Ljubljana, 2017), kjer je v povezavi s kolaboracijo opozoril tudi na vlogo in dejavnost Rimskokatoliške cerkve pri nas, v okupatorjevi Ljubljanski pokrajini v času druge svetovne vojne. Pleterski je na osnovi dejstev iz vatikanske politike v času vojne pokazal na kar nekaj različnosti v pogledih in delovanju Cerkev v ljubljanski škofiji v primerjavi z uradno politiko Vatikana. Glede t. i. narodne sprave pa je menil, da jo je treba razumeti in uveljaviti kot narodno pomiritev. Poleg dejstev o celotni politični problematiki druge svetovne vojne pri nas, tedaj in sedaj, s čimer je bistveno obogatil naše vedenje o tem času in procesih v njem, pa je nemalokrat postavil ogledalo tudi pred samo zgodovinopisje in zgodovinarje ter jim predlagal kanček odgovornosti. Predvsem v smislu, da naj nekoliko razmišljajo, ko »operirajo« z različnimi pojmi ali pojavi, ki so sicer zgodovinski, se pa danes uporabljajo in razlagajo v dnevno-politične namene.

V zadnji knjigi (*Knjiga pisem: razmišljanje o slovenski državnosti*), predstavljena je bila nekaj dni pred njegovo smrtjo, je v obliki »pisem«, te je opredelil kot zgodovinarjeve »proste spise«, kot način sporočanja misli, ki ni povezan s tipom sporočanja o izsledkih neke nove raziskave, objavil svoja razmišljanja in pripombe o »dogajanjih« v slovenskem zgodovinopisju. »Spregovoril« je o revizionizmu v zgodovinopisju, o revoluciji, o kolaboraciji, o pomenu države, suverenosti in samoodločbe ljudstva. Na posameznih primerih je jasno pokazal, da prevrednotenje zgodovine, zgodovinskih dejstev, »divja revizija«, ko se dejstvom, pojavom, dogodkom daje le drugi ideološki predznak, za zgodovinopisje ni pravi način. Morda je to lahko sredstvo politikov. Na marsikaj, kar ga je v slovenskem zgodovinopisju glede prikaza druge svetovne vojne vznemirjalo in zato motilo, se je odzval na videz nekoliko »jezno«, v resnici pa zelo konstruktivno. Če bomo (bodo) njegove misli le razumeli in jih nato morda celo upoštevali.

Dr. Janko Pleterski je predvsem zaradi svoje državljanske odgovornosti, ne le odgovornosti do zgodovine in zgodovinopisja, ampak tudi do sodržavljanov konec osemdesetih let, ko je pri nas potekal proces demokratizacije in osamosvajanja, vstopil tudi neposredno na področje politike. Za nekaj let je kot družbeno angažiran človek, ki se je ves čas intelektualno kritično odzival na aktualna dogajanja, vstopil v politično dogajanje takratnega časa. Bil je član CK ZKS v času »prenoviteljstva« organizacije slovenskih komunistov (1986–1989), ko so se v jugoslovanski državi zaostrovali mednarodni odnosi ali pa je nacionalno vprašanje, s katerim se je kot z zgodovinskim dejstvom ukvarjal kot zgodovinar, postalo »živ predmet«. V to dogajanje se je vključil ne toliko kot politik, ampak predvsem kot zgodovinar, ki z zgodovinskega stališča razume, kaj to pomeni in kam bo ali je to pripeljalo. Oblikoval je politiko ZKS do takratnega nacionalnega vprašanja oziroma do jugoslovanske krize, ki je imela predznak srbskega nacionalizma s težnjo po srbskem hegemonizmu. Tako je opozoril na nevarnost opuščanja avnojstva, bistva jugoslovanske federativnosti, zgrajene na pravici do samoodločbe naroda, kar je bil politični namen srbskih nacionalistov, pritrčili in sledili pa so mu tudi slovenski politični in idejni nasprotniki Jugoslavije, s čimer si je nakopal srd t. i. novorevijašev, kasnejših samooklicanih osamosvojiteljev. Ti takrat niso razumeli, nekateri še vedno ne razumejo, da je zanikanje avnojskega načela federativnosti, ki je temeljilo na upoštevanju pravice do samoodločbe naroda, dejansko pomenilo zanikanje te pravice. Pravice, na kateri je bilo edino mogoče doseči osamosvojitve Slovenije. Politično dogajanje in sama politična praksa sta to potrdila, ko se je Slovenija osamosvojila ravno zaradi pravice do samoodločbe, ki je imela zakonsko osnovo v jugoslovanski ustavi. Kot član Predsedstva Socialistične republike Slovenije, predsednik je bil Janez Stanovnik (1988–1990), pa je Pleterski posegel na področje t. i. narodne sprave. Bil je namreč avtor izjave Predsedstva Republike Slovenije, ki jo je to izdalo le nekaj dni pred večstrankarskimi parlamentarnimi volitvami aprila 1990 in v njej predlagalo narodno pomiritev. To je razumel kot pot ali kot način do t. i. sprave.

Janko Pleterski je bil vse svoje življenje zelo družbeno angažiran. V letih od 1954 do 1974 je bil član uredništva *Naših razgledov*, štirinajstdnevnik za politična, gospodarska in kulturna vprašanja, v katerem je objavljajl številne tehtne članke. Ne le za tisti »trenutek«, ampak kot zgodovinarjev razmislek o zgodovinskem dogajanju, dogodkih in procesih. Vedno, tudi ko je bil del političnega življenja, je bil predvsem zgodovinar. Kot zgodovinar je želel spoznati tudi enega od »predmetov« svojih obravnav, Jugoslavijo, zato jo je prehodil. Ni bil le pisec študije o prvi odločitvi Slovencev za Jugoslavijo – naslov njegove knjige je šel in še gre nekaterim zgodovinarskim kolegom v nos, češ da je preveč »jugoslovanski« –, ampak je bil morda edini med Slovenci – vsekakor pa edini zgodovinar –, ki je prehodil Jugoslavijo po »diagonali«, od jugoslovansko-avstrijsko-italijanske tromeje pri Ratečah do jugoslovansko-bolgarsko-grške tromeje pri Strumici. Na tej pohodniški poti, opravil jo je v petinštiridesetih dnevih v treh »zamahih« med letoma 1974 in 1976, naj bi, kot je menil zafrkljivi »ljudski glas«, našel odgovor na jugoslovansko vprašanje. Najbrž ga je res, saj se je kot pohodnik z nahrbtnikom lahko približal resničnemu življenju prebivalcev brez političnega

frazarjenja o bratstvu in enotnosti. Sicer pa je o tem svojem podvigu objavil zapis v *Planinskem vestniku* (1976, št. 12).

Kot zgodovinar je bil izredno ustvarjalen. Njegov zgodovinarski opus je časovno pa tudi problemsko zelo širok, zlasti pa vseskozi kaže na njegovo razumevanje Slovencev v določenem času in političnih razmerah, v katerih so živeli. Bil je kritičen opazovalec in ocenjevalec časa in prostora, ki ga je proučeval in prikazoval. S svojim delom zgodovinarja je omogočil razumevanje slovenske pa tudi širše zgodovine, ki je vplivala in še vedno vpliva na naše življenje. Pri tem pa je menil, da zgodovinar zgodovini ne sme dajati lekcij, temveč je njegova naloga ta, da zgodovina »spregovori« skozi njega. Seveda ob predpostavki, da jo sploh kdo *želi* poslušati in se iz nje česa naučiti. Poleg tega pa je zastopal tudi mnenje, da ima zgodovina svojo kontinuiteto – da se nič, niti slovenska osamosvojitve, ne začne samo po sebi – da je zgodovina dolg, vzročno-posledični proces. Skratka, da ima vsako zgodovinsko dogajanje in proces svojega »predhodnika«, svoj razlog, povod in posledice, da zgodovina, enako kot narava, ne more delati preskokov.

Prof. dr. Janko Pleterski je bil akademik, redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti je bil od leta 1993 (dopisni od 1989). Bil je zgodovinar, ki je s svojim znanstvenim delom pa tudi kot profesor nekaj generacijam študentov zgodovine na Filozofski fakulteti ljubljanske univerze trajno zaznamoval slovensko zgodovinopisje od srede 20. stoletja naprej. Za svoje delo na področju zgodovinopisja je prejel številna priznanja in nagrade, od državnih odlikovanj do stanovskih ter drugih priznanj in nagrad. Ne zaradi tega, ampak zaradi svojega dela, velikega prispevka k poznavanju naše zgodovine, Janko Pleterski vsekakor sodi med ključne osebnosti slovenskega zgodovinopisja zadnje tretjine 20. stoletja – med »velike« slovenske zgodovinarje. Teh ni veliko, Janko pa je zagotovo med njimi.

Nedvomno se marsikdo ne bo strinjal s takšno oznako Janka Pleterskega, ki sem jo podal »pri zavesti in zdravi pameti«, kajti zaradi svojega političnega prepričanja, ki ga ni skrival – bil je levičar, ki je verjel v revolucijo, tudi ko ni bila več mogoča in ni bila več razumljena kot družbena in politična vrednota –, je zbuja vsaj nelagodje pri tistih, ki se z njegovim zgodovinarskim mnenjem niso strinjali, če ne še kaj več. Do njega in njegovega dela so zato mnogi njegovi kolegi namreč imeli ideološki predsodek. Sicer pa je bil Janko kot profesor in kot kolega, dejansko pa stalni mentor, od katerega si se lahko marsikaj naučil, npr. razmišljati in iskati odgovore na na videz že odgovorjena vprašanja iz naše preteklosti, »silno mehkega značaja«. Tako so ga namreč ocenili v partijski organizaciji na Ozni v začetku leta 1946. Dejansko gre za lepo oznako njegove osebnosti, pri kateri se niso zmotili. Marsikateri študent je na izpitu občutil »mehkobo« njegovega značaja. Na primer, ko ga je bolj očetovsko kot profesorsko opozoril, da biti konservativen ni politična, kaj šele ideološka oznaka, da pa to velja npr. takrat, ko nekaj označiš za klerikalno. S klerikalizmom, ki naj bi s tem imenom bil preveč žaljiva oznaka, je v slovenskem zgodovinopisju uveljavil označbo pojava političnega katolicizma. Marsikateri njegov študent se bo spomnil njegovega značaja, saj ga je spoznal na izpitu ali tedaj, ko je bil v vlogi mentorja diplomskega, magistrskega

ali doktorskega dela. Vedno pa se s hvaležnostjo Janka Pleterskega spominja Latinka Perović, srbska zgodovinarica, saj je prevzel predsedovanje komisiji za njeno doktorsko disertacijo, ko so jo srbski zgodovinarji zavrnili, saj je šlo za »padlo« političarko. Janko je prevzel čast in odgovornost obrambe njenega doktorata, kar je najbrž vzbudilo tudi jezo pri srbskih kolegih. Kolikor je bil sicer mehkega značaja, pa je bil trd, nepopustljiv in tudi neizprosni v dokazovanju svojega prav na področju zgodovinopisja. Še zlasti, ko je zagovarjal in dokazoval nekaj, kar je bilo jasno, pa je hotel to kdo »rokohitrsko« obrniti in tako brez zgodovinopisnih argumentov, temveč le iz svojega ideološkega prepričanja, izvesti zgodovinsko »revizijo«. Prav to pa je na koncu življenja motilo in jezilo Janka Pleterskega, ki je kot aktiven zgodovinar »vztrajal«, vse dokler mu je dopuščal vid. Ta pa ga je žal na začetku tega leta povsem zapustil, s tem pa je ugasnila tudi Jankova življenjska moč. Nekako ni mogel živeti brez njemu ljube zgodovine, spremljanja zgodovinopisnih dosežkov kolegov.

Življenjska pot Janka Pleterskega se je iztekla (kdaj točno je to bilo, ostaja nekoliko skrivnostno), kar pa ne velja za njegovo zgodovinopisno dediščino, ki jo je zapustil v slovenskem zgodovinopisju. O tem sem prepričan! Kakorkoli že, Janko Pleterski je bil in bo ostal med pomembnejšimi slovenskimi zgodovinarji obdobja slovenske zgodovine, ki se je začelo v zadnji četrtini 19. stoletja, končalo pa v začetku 21. stoletja, ali kar do »danes«. Verjamem, da bo njegovo delo kot Betelgeza, velika rdeča sijoča zvezda iz ozvezdja Orion, petinpetdesetisočkrat večja od našega sonca, na katero je imel Janko Pleterski spomine še iz šolskih klopi, še dolgo osvetljevalo slovensko zgodovinsko in zgodovinopisno nebo.

Zdenko Čepič